

ЦРНОГОРСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЈЕТНОСТИ
ГЛАСНИК ОДЈЕЉЕЊА УМЈЕТНОСТИ, 26, 2008.

ЧЕРНОГОРСКАЯ АКАДЕМИЈА НАУК И ИСКУССТВ
ГЛАСНИК ОТДЕЛЕНИЯ ИСКУССТВ, 26, 2008.

THE MONTENEGRIN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
GLASNIK OF THE DEPARTMENT OF ARTS, 26, 2008.

UDK 78.071.1.929 ПОПОВИЋ Ј. М.

Ивана АНТОВИЋ*

ПРВА ЖЕНА КОМПОЗИТОР НА ПРОСТОРУ ЦРНЕ ГОРЕ, ЈЕЛИСАВЕТА М. ПОПОВИЋ И ЊЕНО САЧУВАНО ДЈЕЛО

Апстракт: Рад тежи да да одговор на питање: Који су то наши први композитори?

Идући трагом већ раније започетих истраживања, аутор представља дјело највјероватније једне од првих жена композитора на просторима данашње Црне Горе, Јелисавете М. Поповић, и њене соло – пјесме за глас и клавир из 1872, године, чије се оригиналне рукописне партитуре данас налазе у Архиву српске православне црквене општине которске.

Кључне ријечи: жена композитор, соло – пјесме, интегрална музичка анализа, однос текста и музике, 19. вијек, Архив Српске православне црквене општине которске

За музичким почецима су трагали многи научници и истраживачи бавећи се не само питањима музичке праисторије, већ и фрагментима музичке историје. Посебно је било значајно истражити питање везано за наше прве композиторе, па се и овај рад бави управо тим питањем. У том циљу овај рад се бави дјелом највјероватније једне од првих жена композитора на просторима наше данашње државе Црне Горе, Јелисавете М. Поповић, и њене соло – пјесме за глас и клавир, чије се оригиналне рукописне партитуре данас налазе у Котору.

Аутор овог рада је имао велику олакшицу услед чињенице да је родом из Котора и да се, након завршених студија на Факултету му-

* Професор у Средњој музичкој школи, Котор.

зичке уметности у Београду, опет данас налази у Котору. Котор је, као град многовјековне културне историје, изванредно извориште за мултидисциплинарна истраживања, па и за истраживања теме којом ми желимо да се бавимо. У Котору су покретна и непокретна културна блага наше прошлости похрањена у државним, црквеним и приватним архивима, музејима и библиотекама, односно њиховим архивским и библиотечким фондовима и збиркама: у Државном архиву Црне Горе – Историјском Архиву Котор¹; у црквеним архивима: Архиву Српске православне црквене општине которске² (у даљем тексту СПЦОК), Бискупском архиву Котор³, Наџупском архиву Пераст⁴; Фрањевачкој библиотеци самостана св. Кларе⁵; у му-

¹ Овдје посебно мислимо на Музичку збирку Историјског архива Котор: ИАК, 165, МУЗ, XXII.

Милош Милошевић, Водич кроз архивску грађу са сумарним инвентарима музејских и црквених фондова и збирки, Котор, 1977, стр. 330-332.

Допуне Водича Историјског архива Котор из 1977. које служе за интерну употребу у истом архиву - у рукопису.

² Архив СПЦОК посједује обимну грађу која почиње најстаријом матичном књигом рођених и крштених из 1719. године. Стари Архив Српске православне парохије је изгорио у цркви светог Николе 1896. године, док Архив од 1810. има континуитет до данас. При овој которској цркви дјеловало је више националних српских друштава, од којих је свакако најзначајније Српско пјевачко друштво “Јединство” (у даљем тексту СПД “Јединство”), основано далеке 1839. године, а које посједује веома богат архив и огромну нототеку. Јелена Антовић, протојереј ставрофор Момчило Кривокапић, Архив Српске православне цркве, у: Архивски фондови и збирке у Републици Црној Гори, том I-II, Цетиње, 2001, стр. 203-204. тома II.

Милош Милошевић, Водич кроз архивску грађу са сумарним инвентарима музејских и црквених фондова и збирки, Котор, 1977, стр. 393-402.

³ Бискупски архив Котор посједује изузетно вриједну архивску грађу за проучавање свјетовне и профане историје Котора са 12 архивских фондова и 5 збирки докумената.

Јелена Антовић, мр Јован Мартиновић, Бискупски архив Котор, у: Архивски фондови и збирке у Републици Црној Гори, том I-II, Цетиње, 2001, стр. 211-213. тома II.

Милош Милошевић, Водич кроз архивску грађу са сумарним инвентарима музејских и црквених фондова и збирки, Котор, 1977, стр. 365-370.

⁴ Јелена Антовић, Наџупски архив цркве светог Николе Пераст, у: Архивски фондови и збирке у Републици Црној Гори, том I-II, Цетиње, 2001, стр. 216-217. тома II.

Милош Милошевић, Водич кроз архивску грађу са сумарним инвентарима музејских и црквених фондова и збирки, Котор, 1977, стр. 373-380.

⁵ Овдје посебно мислимо на збирку архивалија Архива Фрањевачке библиотеке самостана св. Кларе, “Miscellanea”, као и билиотечки фонд који укључују,

зејима: Поморском музеју Котор, ОЈУ „Музеји” – Музеј града Пераста, као и код бројних приватних ималаца архивске грађе и библиотечког материјала. У наведеним институцијама и код приватних ималаца похрањена је писана историјска грађа стара скоро 12 вјекова⁶. Количина наведених историјских извора са једне стране испуњава радошћу, али са друге стране изазива бојазност јер се поставља питање колико ли је времена потребно да би се сви они у цјелини истраже и приближе савременом човјеку. То вријеме је засигурно дуже од једног људског живота, а количина понуђене архивске грађе и библиотечког материјала биће извор и база истраживања за садашње, али и низ будућих генерација.

Кроз обилазак горе поменутих институција и кроз разговоре са њиховим руководиоцима и у њима запосленим сарадницима започели смо овај истраживачки рад. Тако се међу обиђеним институцијама нашао и Архив српске православне црквене општине которске. Кроз разговор са водећим људима те институције везани сазнали смо да се поменути оригинални рукописни рад данас налази у овој институцији и да је изложен у витрини Ризнице српске православне цркве св. Николе у Котору⁷. Оно што је значајно истаћи у овој фази је следеће. Сва архивска грађа поменуте институције је била веома угрожена у катастрофалном земљотресу који је погодио Црногорско приморје 1979. године. Грађа је била евакуисана и касније пресељена у депо Архива СПЦОК, који се налази у Старом граду, поред цркве св. Николе. Међутим, недостатак редовно запосленог службеника, који би

на примјер, десетак великих обредних књига са нотама коралног пјевања: Антифонарији, Градуали, Псалтерији.

Јелена Антовић, фра Динко Влашић, Фрањевачка библиотека самостана свете Кларе Котор, у: Архивски фондови и збирке у Републици Црној Гори, том I-II, Цетиње, 2001, стр. 213-214. тома II.

⁶ На примјер, током 2003. године откривени су текстови у Архиву Фрањевачке библиотеке самостана св. Кларе писани беневентаном и каролином, а датирају из XI вијека, мада има претпоставки да су много старији (X вијек).

⁷ Захваљујући љубазности протојереја ставрофора, господина Момчила Кривокапића, који је данас најодговорнији за Архив СПЦОК, као и уз помоћ и савјете господина Михаила Лазаревића, актуелног диригента СПД “Јединство”, професора хорског пјевања и дириговања у Средњој музичкој школи у Котору и Богословији на Цетињу, омогућено нам је да уђемо у просторије Архива СПЦОК, као и Ризнице и на тај начин започнемо истраживања.

Овај почетни корак истичемо зато што поменута институција још увијек нема стално запосленог службеника нити одређено радно вријеме за коришћење архивске грађе. Улаз нам је ипак омогућен и одатле смо почели.

свакако овдје био неопходан, прије свега ради обима и значаја грађе коју овај архив посједује, доприноси чињеници да је грађа тренутно у несређеном стању и као таква, недоступна истраживачима.

Посебно нас је при овом истраживању занимало стање музичке грађе која се налази у оквиру заоставштине СПД „Јединство”. Наиме, при њеном спашавању послје земљотреса 1979. године, грађа је само упакована у дрвене кутије и највећим дијелом у таквом облику остала до данас, заједно са шутом и малтером покупљеним из полусрушених објеката. Према подацима које смо овдје сазнали, у протеклом периоду било је покушаја да се ова грађа среди, систематизује и архивистички обради⁸, али у томе се није далеко одмакло. Музикалије се, како смо на лицу мјеста видјели, налазе у 5 великих дрвених сандука из којих је само дјелимично извађен веома мали дио нотног материјала који је био потребан за рад СПД „Јединство”, друштва које и данас свакодневно дјелује. Како смо овлаш могли да констатујемо, прегледајући неке од старих рукописних инвентарских свешчица, па и по тврђењу господe Кривокапића и Лазаревића, грађа је изванредне важности и обухвата како музичку литературу за ово друштво набављену из иностранства, од страних аутора, тако и оригиналне радове домаћих композитора и диригената из XIX и XX вијека који су водили хор поменутог друштва. Овдје прије свега можемо да истакнемо оригиналне рукописне партитуре Шпира Огњеновића⁹, Шпира

⁸Помиње се такав рад госпођице Милице Гајић, који је, међутим, остао само на почетним корацима.

⁹Шпиро Огњеновић се сматра једним од првих наших самоуких композитора дилетаната. Рођен је у Котору 1842. године. У Трсту је завршио трговачку школу и трговином се бавио у Котору. Послије вишегодишњег рада као диригента хора СПД “Јединство”, као и компоновања, прелази на Цетиње око 1880. године и прима црногорско држављанство. На Цетињу ради као Секретар Министарства финансија, а уједно је био и наставник музике у Дјевојачком институту, такође на Цетињу. Музички је обрадио на стихове из “Балканске царице” Књаза Николе, а компоновао је “Посвету праху оца Србије”, “Марш Јединства” и др. Његову прву обраду изводила су мушка и женска дјеца под прозором стана Петра Карађорђевића, будућег српског Краља Петра I, уочи његовог вјенчања са Књегињом Зорком, кћерком Књаза Николе. Бавио се и писањем стихова, као и глумом у Котору и на Цетињу. Умро је на Цетињу 1914. године.

Ђ. Пејовић, Биографски подаци о првим глумцима у Црној Гори, Стварање, бр. 7-8, Цетиње, 1954, стр. 470.

Дарко Антовић, Которско позориште у XIX вијеку, Подгорица, 1998, стр. 157.

Ј. Андреис, Д. Цветко, С. Ђурић-Клајн, Хисторијски развој музичке културе у Југославији, Загреб, 1962, стр. 4.

Музичка енциклопедија, 2, Загреб, МСМLXIII, стр. 330.

Јововића, Јова Кадије и других домаћих которских композитора, као и страних композитора, који су низ година дјеловали у Котору у XIX вијеку, Чеха Антона Шульца, писца прве црногорске државне химне из 1870. године и Италијана Дионизија де Сарна Сан Ђорђа. Свакако ту спада и раније поменута рукописна збирка соло – пјесама Јелисавете М. Поповић која је предмет нашег рада.

Рукописна партитура Јелисавете М. Поповић која садржи 11 соло пјесама компонованих на текст которског пјесника из XIX вијека и члана СПД „Јединство” Риста С. Милића, налази се, како смо већ раније споменули, у дрвеној витрини под закључаним стакленим поклопцем, изложена у Ризници СПЦОК. Овај велики простор уједно представља и друштвене просторије СПД „Јединство”, као и просторије за свакодневни рад и пробе, а налази се у Старом граду Котору, поред цркве св. Николе¹⁰.

Нажалост, већ смо код првог корака наишли на за сада непремостиве препреке у покушају да освијетлимо лик ове жене, прве жене композитора у нашој држави, како су је научни кругови из области историје музике у протеклих неколико деценија дефинисали. Према нашим сазнањима и поријекло и живот ове личности, као и до сада, остаће енигма. Претпостављајући да је Јелисавета М. Поповић можда и рођењем везана за Котор, у Архиву СПЦОК прегледали смо матичне књиге рођених и крштених, проучавајући у њима оне године на основу којих би логички могли закључивати о времену њеног рођења¹¹. Нажалост, и поред пажљивог прегледа матичних књига и анаграфа, пронашли смо само вријеме рођења једне женске особе са именом Елисавета, поред још њена два имена Евгенија и Јоанка, за коју би ипак на крају закључили да то није особа чије су композиције предмет овог нашег рада¹². Овај пронађени податак је, изгледа,

¹⁰ Овај рукопис добили смо на увид марта мјесеца 2004. године и у Историјском архиву Котор, под стручним надзором обавили његово копирање, скенирање и електронску обраду у програму Adobe Photoshop. Тако од сада, овај, са историјске и музичке тачке гледишта, изузетно значајан документ, чуваће се даље и у електронском облику, што ће га заштитити од пропадања услед коришћења у истраживачке и друге сврхе.

¹¹ Прегледане су књиге: Матица рођених и крштених Парохије которске, књига IV, 1845-1850; Матица рођених и крштених Парохије которске, књига V, 1850-1855; и Анаграфи 1, 2, 3, СПЦОК.

¹² У Матици рођених и крштених Парохије которске, књига V, 1850-1855, на страни 30. под редним бројем 18 уписано је рођење женске особе ”14/26. јунија 1854. на пет ура пре подне”, а која је „крштена и миропомазана 24/6 јулија”.

послужио за закључивање од стране неких аутора, да се ради о овој Јелисавети – композитору¹³. Али, то одмах отвара и низ других питања на основу којих се таква тврдња лако може побијати. Прво, то је њено презиме које је друкчије, али за које би можда могли рећи да је промијењено удајом за извјесног Поповића и прихватањем тога презимена, мада би и њене године у којима је створила овај рукопис тада биле веома ниске – око 17 година. Посебно овакве тврдње побија средње слово у имену (М.), прије свега с обзиром на то да се уопште не поклапа са именом оца из наведене матичне књиге. То отвара питање даљих истраживања која се према укупним сазнањима једино могу остварити у Одеси и њеним архивским институцијама.

Предмет нашег рада је, дакле, рукописна партитура, која обухвата 11 соло пјесама на укупно 19 страна нотног папира. Јелисавета М. Поповић је овај свој композиторски рад посветила, како то једнако пише на почетку три, условно речено, сегмента (свеске) ове збирке: „Слободоумном и врлом Србском Пјевачком Друштву ‘Јединству’ у Котор”. Посвета је, као и цијели текстуални материјал исписан ћириличним писмом. Неко је другим рукописом у врху првог листа уписао име Р. Милић, што се односи на аутора пјесама,

Особа је рођена у Котору, а порођај је извршила бабица Јована Славујевић. Особа је уписана под именом Елисавета, Евгенија, Јоанка, од родитеља мајке Ане Брајовић из Новог, становнице у Брђанско у Русији и оца Александра Дубковића, такође становника Брђанска у Русији.

¹³ Као примјер, наводимо непотписани текст под насловом „Стари црногорски композитори, Јелисавета Поповић”, објављен у Побједи, Титоград, 08. 02. 1973. године. Ради значаја овог истраживања навешћемо овај текст у цјелини, за који, према нашим истраживањима, можемо претпоставити да га је написао редовни професор ФДУ Београд у пензији Алојз Ујес или можда чак и редовни професор ФМУ у Београду Душан Сковран. За сада је вјероватније да се ради о професору Ујесу. Чланак је илустрован са неколико тактова из соло пјесме Јелисавете М. Поповић „И ја љубим”. Текст гласи: „ЈЕЛИСАВЕТА ПОПОВИЋ (1854, КОТОР – ? ОДЕСА) По данашњем познавању наше музичке прошлости, је најстарија жена композитор. Рођена је у Котору од мајке Ане Брајовић из Херцег-Новог и оца Александра Дубковича из Брајнска (СССР). Од ње је остало 11 пјесама компонованих за глас и клавир на текст Р. Милића. Композиције су без већих умјетничких претензија, али са добрим познавањем вокала и клавира. Композиције (ових 11 пјесама) носе наслов ‘Србобранке’ и посвећене су хору ‘Јединство’ дирљивим ријечима: ‘Слободоумном и врлом Српском Пјевачком друштву ‘Јединство’ у Котору. Овај нотални производни састав на спјев молитва Богу из Србобранка брата Риста Милића у знак Омладинске једномишљене привржености, родољубне сврхе и искреног поштовања искрено посвећују сестра Јелисавета М. Поповић одеска Српкиња’. Умрла је у Одеси – не зна се тачан датум.”

каторског пјесника Риста Милића, иначе члана СПД „Јединство”. Овдје су нам ствари ипак нешто извјесније и јасније за схватање.

СПД „Јединство” је најстарије пјевачко друштво код нас. У Котору још 1830. године, како су забиљежили хроничари „почеше се аустријски Срби и Хрвати из своје летаргије будити”¹⁴. Неколико виђенијих Срба унајмили су засебну собу у којој се, поред осталог, учило црквено „пјеније”. Када је 18. октобра 1830. преминуо црногорски владар Митрополит Петар И, которски пјевачи, и поред противљења аустријских власти, отишли су на Цетиње и својим црквеним пјевањем испратили тијело светог Владике до вјечног боравишта. По повратку сви су завршили у тамници, али то их није заплашило и спријечило да званично затраже регистрацију и региструју своје друштво, нажалост, дозволом аустријских власти тек 1839. године. Тако је ово друштво из одређених политичких сметњи ипак забиљежено као друго по настанку, иза панчевачког које је регистровано 1838. године. Рад овог друштва у току цијелог његовог постојања и дјеловања обиљежио је изузетан патриотски дух и патриотска иступања, а посебно у одређеним историјски преломним тренуцима као што је вријеме великог Бокелског устанка против Аустро-Угарске Монархије 1869. године. Ради таквог иступања, више чланова друштва је било ухапшено, а најтеже муке су, поред осталих, претрпјели Ристо М. Суботић, предсједник друштва (који је од посљедица преминуо), и родољубиви друштвени пјесник и пјевач Ристо С. Милић¹⁵. Постизањем тзв. Кнезлачког мира стање се нешто поправило и 17. октобра 1870. „Јединство” је на Цетињу гдје заједно са „браћом Црногорцима” прославља дан смрти св. Петра. Исте вечери, друштво је приредило забаву у Цетињској читаоници у присуству Књаза Николе, двора, главара и многобројног народа. Сутрадан, друштво је пјевањем пратило литургију у манастирској цркви послје чега одлази у посебну аудијенцију код Књаза Николе. Том приликом Књазу је предата партитура црногорске химне коју је, по ријечима пјесника Јована Сундечића, „ставио у музику друштвени капелник А. Шулиц”. Та се химна, коју су пјевали прошле вече-

¹⁴ Прота Јован В. Бућин, Преглед рада Српског пјевачког друштва “Јединства” у Котору, од године 1839 – 1929, Котор, 1929.

Драган Ђурчић, Српско пјевачко друштво „Јединство” у Котору (1839), реферат на симпозијуму поводом 155 година друштва, 19. и 20. октобар 1994. године у Котору.

¹⁵ Прота Јован В. Бућин, Преглед... н. дј. стр. 21.

ри на забави, толико допала Књазу да је наредио да се прогласи државном химном. Поред овога, наредио је да се о државном трошку штампају родољубиве пјесме „Сербобранке” – члана СПД „Јединство” и пјесника Риста С. Милића¹⁶.

Нажалост, крајем 1871. године „СПД ‘Јединство’ изгубило је вриједног, трудољубивог и омиљеног члана Ристу Милића”¹⁷. Ради испољеног великог патриотизма, он у Котору и на подручју Аустро-Угарске Монархије није могао наћи запослење и, на велику жалост чланова друштва, одлази преко Одесе и Русије у Београд, гдје је добио мјесто поштанског чиновника и гдје остаје до смрти. Ту, у ствари, сагледавамо везу између њега, његове књиге „Сербобранке” и Јелисавете М. Поповић у Одеси, која је свој опус соло – пјесама написала на основу пјесама објављених у овој збирци. Без обзира на то што је нема у списку претплатника на књигу (или како се у књизи наводи „Гг. Предбројници”), очигледно је да је највјероватније том приликом Ристо Милић, путујући за Србију, успоставио контакт са Јелисаветом и да је она тако дошла у посјед његове књиге. Из књиге је она искористила 11 пјесама на које је компоновала музику и на тај начин постала, највјероватније, једна од наших прва жена композитора.

У првом сегменту, поред посвете СПД „Јединству” коју смо раније поменули, она наводи: „Ова два нотална производна састава на пјесме: ‘Полазак Црногорца у бој’ и ‘Сабљу ми дајте!’ из Сербобранка брата Риста Милића. у Знак Омладинске једномишљене привржености, родољубне сврхе и искреног поштовања усрдно посвећује: сестра Јелисавета М. Поповића. Одеска Србкиња. У Одеси 28. фебруара 1872.” Идентичан текст је и у другом сегменту, али укључује само пјесму „Молитва Богу”. Ова два сегмента су руком исписана на штампаном нотном папиру украшеном оквиром са вињетама на угловима у виду биљне орнаментике, издавача „Лард Еснаулт а Парис”. Трећи сегмент је на обичном нотном папиру, са истом посветом и почиње текстом:

„Ови 8 собствено – производни за пјевање Нотални састава, врху осам родољубно – лирични пјесама из ‘Сербобранка’ Брата Р. Милића. то јест:

¹⁶ Прота Јован В. Бућин, Преглед... н. дј. стр. 21.

Ристо Милић, *Сербобранке*, лиричне родољубне пјесме, На Цетињу, у државној Печатњи, 1870.

¹⁷ Прота Јован В. Бућин, Преглед... н. дј. стр. 26.

- Н^о: 1. 'На сусрет зори' (X.)
 „ 2. 'Тамо нас зове' (XI.)
 „ 3. 'И ја љубим' (XXXVI.)
 „ 4. 'Нек се скрије' (XXXVII.)
 Н^о: 5. 'Тражиш ли'... (XLIV.)
 „ 6. 'Ако ли ћеш.' (XLVI.)
 „ 7. 'За чем јоште живим?' (XLVII.)
 „ 8. 'У наручје твоје.' (XLVIII.)

У знак Србске једномишљене тежње, и светог Омладинског позива; са срдачним и душевним најжаркијем чувством поштовања и љубави, у прилог доставља. – Искрено – одана Сестра Јелисавета М. Поповић

у Одеси на Духове
 4 Јунија 1872.”

Организација уједињена Омладина српска¹⁸ је у то вријеме веома активно дјеловала. Она је покретала прије свега ватрени оmlа-

¹⁸ Шездесетих година XIX вијека настаје велики покрет, како у политичком и јавном животу, тако и у књижевности и то посебно на територијама под Аустро-Угарском Монархијом. У то вријеме најснажнију улогу као најјача покретачка снага свих народних маса, у свим облицима, играју омладински покрети. Прву ријеч у народу узима омладина. Многобројни српски ђаци у Пешти и Бечу организују се око новог политичког и националног покрета кроз веома активна ђачка друштва (Пешта 1861. – друштво “Преодница”, Беч 1863. – друштво “Зора”). Она су била средиште омладинског рада у политици и књижевности, а подстакла су стварање сличних друштава у свим мјестима гдје је било српских ђака по средњим и вишим школама. Између свих њих одржавала се чврста веза из чега је произишла тежња ка јединственој организацији. На основу схватања „да треба спремити народ за ‘извјесни час’, изводити дело националног ослобођења и уједињења, угледањем на талијанско карбонарство, Младу Италију, покрет ил рисоргименто, акцију Мазинија и Гарибалдија”, као и њемачки Тугендбунд и грчку Хетерију, свечано се 1866. у Новом Саду оснива савез “Младог српства”, Уједињена омладина српска. (Јован Скерлић, Омладина и њена књижевност, Просвета, Београд, 1996., стр 103-104, 109.). Ова организација је отпочела као савез ђачких друштава, а постала је национално – политичка странка. То је био први духовни покрет који је скоро истом жестином захватио многе територије проширивши се на Хрватску, Далмацију и Црну Гору. Подгријавала се атмосфера српског ослобођења и уједињења и гласно се обојавала Црна Гора која је, непрекидно на ратној ноzi, била као неко усамљено свјетло и језгро идеја националног ослобођења и уједињења. У овом периоду учестало излазе бројни листови, часописи и алманаси. Млади нараштај је посебно био загријан за позоришну умјетност и Уједињена омладина српска је поставила као један од својих циљева “ширење уметности у све редове народне” и то, у првом реду “позоришне уметности”. (Јован Скерлић, Романтизам – реализам, Култура, Београд,

дински дух, па је, како закључујемо, снажно надахнула и композиторку рада којим се бавимо Јелисавету М. Поповић. Овдје је сигурно и посебну улогу одиграо Ристо Милић који је био један од повјереника ове организације у Котору, а са Јелисаветом се срео у Одеси крајем 1871. или почетком 1872. године.

Вјероватно је као посљедица тога највећи дио пјесама које је искористила за свој композиторски рад родољубивог садржаја (5), али и не само тога садржаја. Могли би их систематизовати на следећи начин:

родољубиве (5): *Сабљу ми дајте, Молитва Богу, На сусрет зори. Тамо нас зове, За чем јоште живим?*;

родољубиво-љубавне (2): *Полазак Црногорца у бој, Тражиш ли...*;

љубавне (3): *И ја љубим..., Нек се скрије, У наручје твоје;*
пјесма његовог (пјесниковог) пјесничко-умјетничког креда: *Ако ли ћеш...*

Соло – пјесме за глас уз пратњу клавира Јелисавете М. Поповић одликује класичарска једноставност, са једне стране, али и неријетки смјели романтичарски иступи, са друге стране. То је увијек у блиској вези са текстом, јер су ове пјесме очигледно написане на првом мјесту да би широким народним масама упутиле јасну патриотску поруку и пробудиле у њима слободарски дух, што би им дало снагу да се напokon ослободе вјековног непријатељског јарма.

Лирски садржај ових патриотских, али и љубавних и филозофских пјесама, написаних архаичним језиком којим се говорило у то вријеме, сигурно да је могао уносити и свјежину и радост у живот народних маса, али их је и потицао на дубока размишљања о страдањима којима су често били изложени, као и о слободи коју су толико прижељкивали. Зато је и мелодија, као главни носилац текста, у свим овим пјесмама, увијек у првом плану. Изразито силабичан

1962.) Одједи рада ове организација осјећали су се и послје 1872. године, када је званично престала да постоји.

Ради природе садржаја овог рада треба навести да је поред Шпира Огњеновића, композитора којег смо раније помињали и попа Ника Стефановића, повјереник Уједињене омладине за Јужну Далмацију био и которски пјесник Ристо Милић, чију збирку пјесама је Јелисавета М. Поповић употребила као основу за свој композиторски рад.

Према др Дарко Антовић, Филип Ј. Ковачевић, живот, просвјетни, књижевни, преводилачки, издавачки, позоришни, библиотечки, музејски и архивистички рад и дјело, Котор – Грбаљ, 2001, стр. 16-19.

третман текста који је својствен свакој од ових пјесама, веома истиче значај текста и његовог смисла. Рјеђе су ситуације у којима се јављају краћи, скоро занемарљиви мелизми у којима се двије, највише три ноте, изводе на један слог текста. Мелодије су претежно дијатонске, са јасном тоналном основом – најчешће дурском, а ријетко молском¹⁹. Хроматски тонови се у мелодији повремено појављују, углавном као фигурације, а понекад као тонови вантоналних акорада. Уводе се и скривеном и отвореном хроматиком. Обим мелодије често прелази октаву, највише до дуодециме, али може бити и јако узак, као што је, на примјер, у пјесми „Тражиш ли...”, гдје не премашује сексту. Све ове мелодије су у највећем дијелу у поступном кретању, прожете мањим, али и већим скоковима, који никад нису већи од октаве. Скокови су претежно остварени у оквиру истих хармонских функција, али нису ријетки и они остварени тоновима различитих хармонских функција.

Текстуално – мелодијске цјелине су уобличене у јасне, углавном правилне структуре реченица. Стихови су најчешће организовани по четворотактима, рјеђе двотактима, али се дешава и да се један стих развија кроз 8 тактова²⁰, или, изузетно, у оквиру неке сасвим асиметричне цјелине²¹.

У оквиру пјесама ријетко да има великог тематског контраста, већ је контраст првенствено остварен хармонским средствима или измјенама у фактури.

Што се тиче музичке динамике, занимљиво је да она у неким пјесмама уопште није означена²². Ознака за динамику је изостављена на почетку сваке од пјесама, а тек се у неким од њих јавља у току композиције, као средство за истицање неких дјелова текста или, једноставно, каденцијалне завршнице. Јелисавета Поповић, дакле, одређење јачине звука при извођењу најчешће препушта извођачу.

¹⁹ Накратко се у завршној каденци пјесме „И ја љубим...”, у мелодији и пратњи у оквиру Д-дура јавља и *молдурски* елемент - (снижени) VI ступањ у оквиру умањеног четворозвука на II ступњу.

²⁰ То је случај у одсјеку *Б* пјесме „Молитва Богу”, а дешава се услед великих нотних вриједности којима је повјерена мелодија.

²¹ У пјесми „Тражиш ли...” мелодија се излаже у оквиру мале реченице асиметричне структуре 3+2, налик народним мелодијама које често имају овакву грађу.

²² Динамичких ознака нема у пјесмама: „Полазак Црногорца у бој”, „И ја љубим...” , „Нек се скрије” и „Ако ли ћеш...”.

Назначени темпо и карактер су увијек у складу са садржајем текста. Тако је Јелисавета М. Поповић схватила да је за исказивање поносног патриотског садржаја нарочито био погодан маршевски карактер и темпо *Andante*. Веселе љубавне пјесме су у бржем темпу (нпр.: *Andantino, Allegretto*) и одговарајућем карактеру (нпр.: *dolce* = *slatko*, *grazioso* = *љупко*). Међутим, дубоко филозофске и пјесме посебно тужног садржаја у умјеренијем темпу или нарочито спором (нпр.: *Moderato, Largo*) и одговарајућем карактеру (нпр.: *con tristezza* = *са тужом* или *Affetuoso* = *веома њежно*). Темпо је у оквиру сваке пјесме јединствен. Само понекад се он нијансира успоравањем или промјеном у нарочито брз темпо у завршној каденци, као фактором истицања заокружења композиције.

Сваки сегмент ове музике је тонално одређен²³. Тоналитет је понегдје освјежен употребом вантоналних акорада дијатонског типа (четворозвучи: $DD, D_{II}, D_{III}, VII_D$). Ипак, има и оних хроматског типа, што се односи на двоструко умањени акорд VII_D , који се више пута јавља у каденцама неколико пјесама. Ријетка је, али и упадљива употреба алтерованих акорада – двоструко умањеног четворозвучка на повишеном VI и II ступњу.

Односи између акорада су најчешће налик оним у периоду классицизма, док рјеђа одступања увијек имају експресивну улогу. Исти је случај и са кретањем тонова, било да се ради о консонантним, било дисонантним. Међутим, без обзира на евентуалне слободне у акордским односима, доминанта и тоника се увијек јављају као кичма тоналитета, јасно истичући тонални центар.

Фактура је у свим пјесмама хомофона. На тај начин мелодија је увијек највише истакнута, заједно са текстом. Клавирска пратња је увијек у другом плану, а ријетко се дешава да у неком од гласова удваја мелодију у прими или октави. У клавирској пратњи је најчешће присутно дјелимично акордско разлагање, којему неријетко контрастира масивнија звучност компактних акорада, у улози истицања завршних акорада или завршних хармонских обрта у одсјеку и цијелој пјесми, или једноставно, у улози остварења контраста између различитих одсјека.

Једноставним музичким језиком ауторка је успјела да приближи широкој музичкој публици, у вријеме настанка овог дјела (седма де-

²³ Вјероватно је једини примјер тоналне “двосмислености” онај у пјесми “Ако ли ћеш...”, гдје се јавља прожимање дура са паралелним молем.

ценија XIX вијека), основну идеју поетског склопа омладинског пјесника Риста Милића, са јасним нагласком на тексту, као подстицајем за развој његове пјесничке мисли, а посебно слободарске националне свијести. То разматрања изнесена у претходним редовима и доказују.

Садржај овога рада је прво представљање широј музичкој, и уопште, научној и културној јавности, до сада скоро непознатог музичког материјала једне веома значајне музичке личности. То је дјело Јелисавете М. Поповић, како са великом сигурношћу претпостављамо, једне од првих жена композитора на просторима наше државе. Јелисавета га је, далеке 1872. године, посветила СПД „Јединству” из Котора и оно се данас чува у оквиру богате архиве овог истог друштва.

Без обзира што оваква врста истраживачког рада отвара многа питања за будуће истраживаче, вјерујемо да смо њиме заокружили највећи дио тих питања и представили нешто што ће засигурно постати незаобилазна литература, како у музичкој теорији, тако и у њеној пракси.

Убијеђени смо да објављивање овог рада, поред осталог, значи и јаки подстицај за даља истраживања.

ЛИТЕРАТУРА

Анаграфи 1, 2, 3, СПЦОК.

Андреис, Јосип, Цветко, др Драготин., Ђурић-Клајн, Стана, *Хисторијски развој музичке културе у Југославији*, Загреб, 1962.

Андреис, Јосип, *Хисторија музике*, I књига, Загреб, 1966.

Андреис, Јосип, *Хисторија музике*, II књига, Загреб, 1966.

Андреис, Јосип, *Вјечни Орфеј*, Загреб, 1968.

Антовић, др Дарко, Филип Ј. Ковачевић, *живот, просвјетни, књижевни, преводилачки, издавачки, позоришни, библиотечки, музејски и архивистички рад и дјело*, Котор – Грбаљ, 2001.

Антовић, др Дарко, *Которско позориште у XIX вијеку*, Подгорица, 1998.

Антовић, Јелена, *Фондови и збирке црквених архива и библиотека у Црној Гори*, у: Црквени архиви и библиотеке, Зборник радова, Котор, 2004.

Антовић, Јелена, *Кривокапић, протојереј ставрофор Момчило, Архив Српске православне цркве*, у: Архивски фондови и збирке у Републици Црној Гори, том I-II, Цетиње, 2001

Антовић, Јелена, *Мартиновић, мр Јован, Бискупски архив Котор*, у: Архивски фондови и збирке у Републици Црној Гори, том I-II, Цетиње, 2001.

Антовић, Јелена, *Нацупски архив цркве светог Николе Пераст*, у: Архивски фондови и збирке у Републици Црној Гори, том I-II, Цетиње.

Антовић, Јелена, *Влашић, фра Динко, Фрањевачка библиотека самостана свете Кларе Котор*, у: Архивски фондови и збирке у Републици Црној Гори, том I-II, Цетиње, 2001.

Бућин, В., прота Јован, *Преглед рада Српског пјевачког друштва „Јединства” у Котору, од године 1839 – 1929*, Котор, 1929.

Chevalier, Jean, Gheerbrant, Alain, *Rječnik simbola ...*, Zagreb, 1983.

Деспић, Дејан, *Хармонија са хармонском анализом*, Београд, 1997.

Деспић, Дејан, *Хармонска анализа*, Београд, 1987.

Деспић, Дејан, *Теорија музике*, 1997.

Допуне Водича Историјског архива Котор – у рукопису.

Ђурчић, Драган, *Српско пјевачко друштво „Јединство” у Котору (1839)*, реферат на симпозијуму поводом 155 година друштва, 19. и 20. октобар 1994. године у Котору.

Маринковић, Соња, *Музичка култура за гимназије и стручне школе*, Београд, 1995.

Марковић, др Светозар, Ајановић, Мустафа, Диклић, др Звонимир, *Правописни приручник српскохрватског-хрватскосрпског језика*, Сарајево, 1985.

Матица рођених и крштених Парохије которске, књига IV, 1845-1850.

Матица рођених и крштених Парохије которске, књига V, 1850-1855.

Милић, Ристо, *Сербобранке, лиричне родољубне пјесме*, На Цетињу, у државној Печатњи, 1870.

Милошевић, др Милош, *Водич кроз архивску грађу са сумарним инвентарима музејских и црквених фондова и збирки*, Котор, 1977.

Музичка енциклопедија, 1, Загреб, MCMLVIII.

Музичка енциклопедија, 2, Загреб, MCMLXIII.

Музичка збирка Историјског архива Котор: ИАК, 165, МУЗ, XXII – у рукопису.

Пејовић, Ђ., *Биографски подаци о првим глумцима у Црној Гори*, Стварање, бр. 7-8, Цетиње, 1954.

Правопис српскохрватског књижевног језика са правописним речником, Нови Сад, Загреб, 1960.

Скерлић, Јован, *Омладина и њена књижевност*, Просвета, Београд, 1996.

Скерлић, Јован, *Романтизам – реализам*, Култура, Београд, 1962.

Сковран, Душан, Перичић, Властимир, *Наука о музичким облицима*, Београд, 1991.

Стари црногорски композитори, Јелисавета Поповић, непотписани текст објављен у Побједи, Титоград, 08. 02. 1973.

Живковић, Мирјана, *Хармонија за II, III и IV разред средње музичке школе*, Београд, 1996.

Ivana ANTOVIĆ

THE FIRST WOMAN COMPOSER IN MONTENEGRO,
JELISAVETA M. POPOVIĆ AND HER PRESERVED WORK

Summary

The most outstanding experts of our historiography and most eminent scientists and researchers in musicology have several times tried to define the traces of music roots and segments of the music history of the State of Montenegro.

Kotor, as a town with centuries long cultural history, presents an excellent source for multi-disciplinary research, including the research of musicological themes. One of the many raised research issues was the issue: Who were our first composers?

This paper is an attempt to solve that issue. Following the steps of the already started research, the author decided to take for the subject of this paper the research of the opus of one of the probably first female composers in the region of the present State Union of Montenegro, Jelisaveta M. Popovic, and her solo songs for voice and the piano dating from 1872, whose original handwritten scores are kept in the Archives of the Serbian Orthodox Parish of Kotor. Those handwritten scores by Jelisaveta M. Popovic contain 11 solo songs, which she composed to the poems by the 19th century poet of Kotor, Risto S. Milić. They are exhibited under the locked glass cover of a cabinet in the Treasury of the Serbian Orthodox Parish of Kotor. Jelisaveta M. Popovic dedicated her collection to this singing society.

The contents of this paper is the first presentation to the wider musical and generally scientific public, till now almost unknown materials produced by a very significant musician. That is the opus of Jelisaveta M. Popovic, as we presume with great certainty, one of the first female composers in the area of the State of Montenegro.

Прилог 1

Бр. 164

В. Милић

*Самободним и српским
српским Гејевским Друштвом. Јединишћу.
у Београду.*

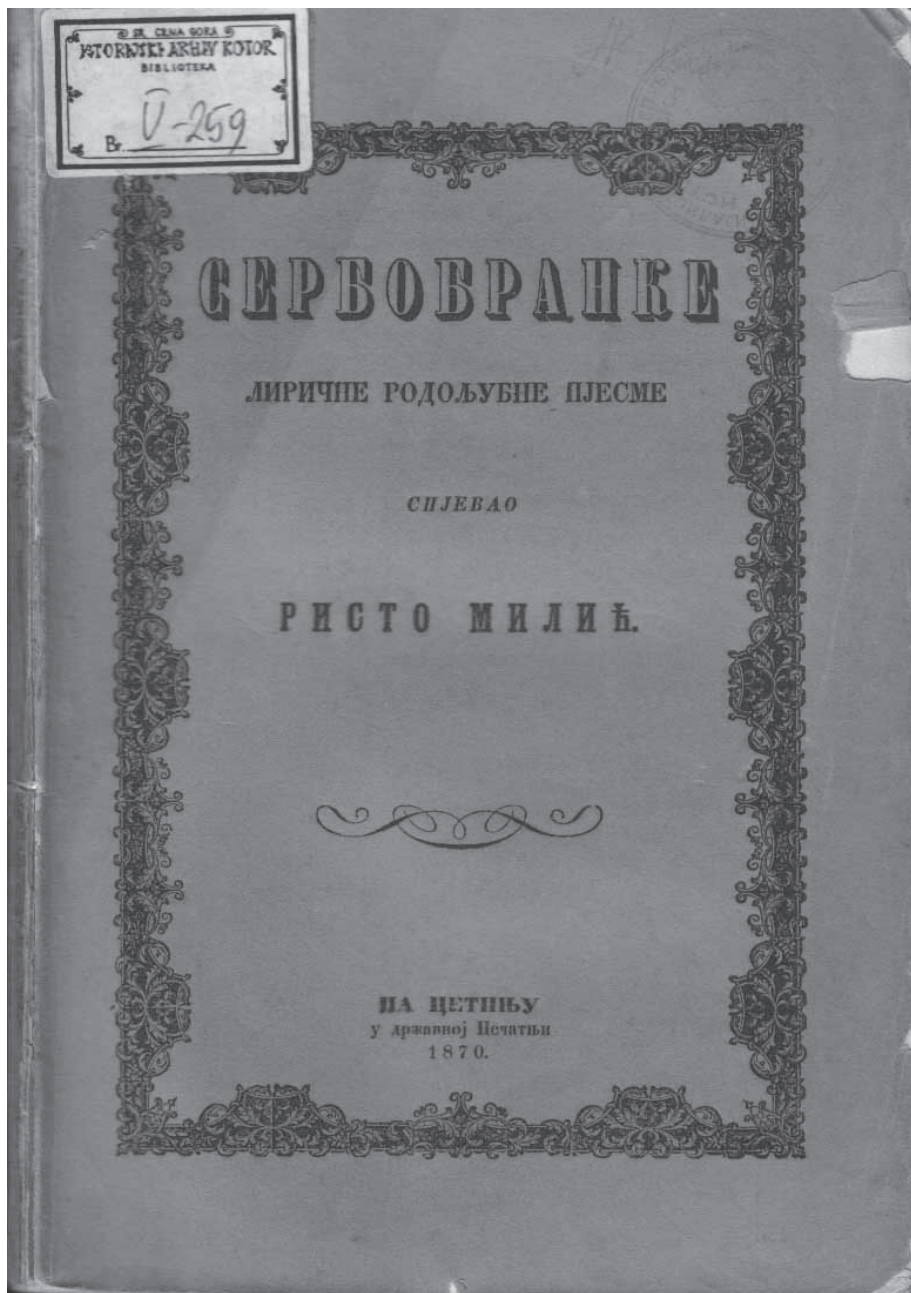
*Ова два појамна: проповедна састава на језике:
„Гласник Црногорца убој“ и „Слово ми дајте!“
из „Српског српског друштва“ Милића.
у Св. Владимирској јединишћу привременој,
родољубне сврхе и искреног поштовања, уредно посветије:
Сестра
Јелисавета М. Поповић.
У Београду Српског друштва.
у Београду 28. Октобра 1870.*

Lard. E. Anault a Paris

Насловна страница збирке пјесама Риста Милића из 1870. године на основу које је Јелисавета М. Поповић компоновала

Прилог 2

Наловна страница рукописне партитуре Јелисавете М. Поповић из 1872. године

